

УДК 159.9:378.1

<https://doi.org/10.31891/PT-2023-3-1>

Наталія СУРГУНД

кандидат психологічних наук, доцент,
Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0001-6724-4235>
e-mail: surhundn@khmnu.edu.ua

АУТОПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПРОФЕСІЙНО МОБІЛЬНОГО САМОПЕРЕТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ

Стаття присвячена актуальній проблемі дослідження аутопсихологічної компетентності фахівця з точки зору її змістовної структуризації з метою визначення ефективних механізмів самопізнання особистістю комплексу «Я-професійних образів» та подальшого конструктивного професійно мобільного самоперетворення особистості фахівця в умовах динаміки професійних криз.

Ключові слова: аутопсихологічна компетентність, професійна мобільність, самоперетворення, саморозвиток, інтрогармонізація, багатоваріативність.

Nataliya SURHUND

Khmelnitskyi National University

AUTOPSYCHOLOGICAL COMPETENCE AS A FACTOR OF OCCUPATIONALLY MOBILE SELF-TRANSFORMATION OF A SPECIALIST'S PERSONALITY

The article is devoted to the current problem of researching the autopsychological competence of a specialist from the point of view of its meaningful structuring in order to determine the effective mechanisms of self-knowledge by a person of the complex of "I-professional images" and further occupationally mobile self-transformation of a specialist's personality in the conditions of the dynamics of professional development crises.

Autopsychological competence (autocompetency) is defined as an integrative indicator of an individual's ability to develop the subject's intro-individual activity, self-organization, self-knowledge, self-control, and self-correction. The effectiveness of the internal harmonization of intrasubjective communication, the ability to ensure constructive internal orientation and activity of such an introdialogue is determined by the autopsychological competence of the individual.

Introharmonization of the multivariate model of "I-image" ("I-professional image") takes place as a certain cognitive scheme, with the participation of which in the process of activity there is a mobile exchange of information between the individual and the environment. Based on the reflexive mechanism of adequate self-assessment of the existing situation and the prospects for its development, this leads to a multivariate modification of the individual's self-knowledge and self-competent self-transformation - bringing it into constructive compliance with the tasks of activity (professional activity).

Self-competence implementation of the complex of characteristics of occupational mobility of a specialist is conditioned by his self-psychological ability to adequately identify ways

to increase self-efficacy in order to overcome professional crises. This ensures the ability of the specialist's personality to be occupationally mobile - introverted and multivariate, to adjust the strategy or method of action in accordance with the dynamics of changes in the field of professional activity.

Key words: *autopsychological competence, occupational mobility, self-transformation, self-development, introharmonization, multivariability.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Поняття «професійна мобільність» фахівця розглядається дослідниками не тільки в якості його здатності до зміни виду, змістовності та умов професійної діяльності, але й також як аутопсихологічне компетентнісне вміння особистості приймати на основі багатоваріативності розвитку самостійні рішення, спрямовані на підвищення свого професіоналізму шляхом внутрішніх трансформацій [7; 8]. Такі здатності фахово-спрямованої особистості обумовлюються її аутокомпетентним вмінням адекватного визначення шляхів до підвищення самоефективності в динамічних процесах професіогенезу в умовах ринку праці.

Вивчення сучасною психологічною наукою проблеми аутопсихологічної компетентності (аутокомпетентності) особистості свідчить про те, що вона розглядається в якості невід'ємної складової загальної психологічної компетентності людини (О. Білоконенко, Г. Блумер, Р. Пріма, Т. Яценко та ін.). У той же час у сфері професійної діяльності аутокомпетентність характеризується більшістю дослідників як аутопсихологічний ресурс розвитку професійної самоефективності особистості фахівця (Л. Василенко, О. Лівшун, М. Савчин, Н. Сургунд, О. Шевцова та ін.). На базі психолого-акмеологічного підходу аутопсихологічна компетентність визначається як складова загальної професійної компетентності. При цьому розвиненість аутокомпетентності фахівця виступає ефективною базою підвищення рівня його професіоналізму (В. Гладкова, О. Кревська, Л. Онуфрієва). Аутопсихологічна компетентність розглядається також як фактор ефективного розвитку професійної мобільності особистості сучасного фахівця (Л. Пілецька, Н. Сургунд, Л. Сушенцева та ін.). У той же час розробка в рамках синергетичного підходу проблематики аутопсихологічної компетентності як складової професійної мобільності є ще недостатньо висвітленою (Е. Зеєр, Н. Сургунд). Це визначає актуальність подальших розробок проблеми аутокомпетентності фахівця з точки зору її змістовної структуризації з метою визначення ефективних механізмів самопізнання особистістю комплексу «Я-професійних образів» та подальшого конструктивного

професійно мобільного самоперетворення особистості фахівця в умовах динаміки криз професійного розвитку.

Аналіз досліджень та публікацій

Аутопсихологічна компетентність сучасною наукою розглядається як система психологічних знань та вмінь, які дозволяють здійснювати якісний самоаналіз, адекватні самопізнання, самоконтроль та самооцінку; як вміння керувати власним психічним станом та працездатністю – саморегуляція; самоефективність. Аутокомпетентність має універсальне значення та є пов'язаною як із загальним характером діяльності людини, так і з специфікою її професійної діяльності.

У психології цей вид психологічної компетентності розглядається як здатність людини до цілеспрямованої орієнтації у власному внутрішньоособистісному просторі. З точки зору акмеологічної теорії [2] аутопсихологічна компетентність проявляється в умінні особистості використовувати та розвивати власні ресурси і тому розглядається як процес і результат особливого роду психічної діяльності, яка відноситься до перетворюючої внутрішньоособистісної. У такому підході аутопсихологічна компетентність розглядається як готовність і здатність особистості до цілеспрямованої психологічної роботи по зміні своїх властивостей, поведінки, діяльності та стосунків у напрямку особистісно-професійного розвитку [6; 13].

Змістовне структурування аутопсихологічної компетентності дозволяє представити її як сукупність компонентів: а) рефлексивний; б) проєктивний; в) інтрокомунікативний (як системоперетворюючий внутрішній діалог); г) конструктивний (як здатність здійснювати цілеспрямовані внутрішні перетворення); д) організаторський (як вміння нарощувати свої ресурси для саморозвитку); е) прогностичний [4; 11; 13]. Необхідно відзначити, що розвиток аутопсихологічної компетентності відбувається переважно у внутрішньоособистісному просторі з виходом до міжособистісного, що дозволяє активно впливати на функціональні стани людини, що виникають у ході її трудової діяльності. Тим самим підвищується стресостійкість і працездатність працівника, а також продуктивність професійної діяльності [4; 6; 9; 13].

Аутопсихологічна компетентність є інтегративним показником здатності особистості до розвитку інтроіндивідуальної активності суб'єкта, його самоорганізації, самопізнання, самоконтролю та самокорекції. У площині саморозвитку та професійної самореалізації особистості фахівця вдосконалення його аутопсихологічної компетентності веде до досягнення суб'єктом цілісного особистісно-професійного

аутентичного «Я». В якості критеріїв аутокомпетентності професійно-зрілої особистості можуть бути визначені: гнучкість (пластичність), адаптивність, внутрішня когнітивна активність, відповідальність за власний розвиток, цілісність «Я-концепції», інтеграція самостійності та вміння враховувати минулий досвід, рефлексивність, адекватна самооцінка, самоконтроль, самоприйняття, здатність реалізовувати власний потенціал, соціально-психологічні (комунікативні, соціально-перцептивні та ін.) якості [3; 6; 11].

Як зауважують дослідники, аутокомпетентнісна реалізація комплексу характеристик професійної мобільності фахівця обумовлюється його аутопсихологічним вмінням адекватного визначення шляхів до підвищення самоефективності, що забезпечують здатності вчасно коригувати стратегію або спосіб дій у відповідності з умовами праці, що змінюються [7; 9; 12].

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в аналізі та висвітленні підходів щодо змістовності компонентів аутопсихологічної компетентності як факторів особистісного саморозвитку та самоперетворення особистості на базі множинності процесів самопізнання власного «Я», що в професійній сфері обумовлює модель самопізнання комплексу різних «Я-професійних образів» та прийняття на цій основі професійно мобільних внутрішніх «Я-трансформацій».

Виклад основного матеріалу

Розглянемо особливості процесу самопізнання особистості, важливість інтроконструктивного визначення її «Я-образу» у внутрішній та зовнішній (соціальній) сферах, що є визначальним фактором характеризації аутопсихологічної компетентності людини як здатності до її усвідомленого індивідуального розвитку.

Зауважимо, що формування та розвиток аутопсихологічної компетентності відбувається в інтропсихічному просторі, в якості параметрів якого можуть бути розглянуті: динамічні підструктури особистості; внутрішньоособистісні захисти як засіб подолання конфліктних взаємодій підструктур особистості; провідні особистісні емоційно-динамічні паттерни поведінки, які впливають на адаптаційні характеристики. Розвиток аутопсихологічної компетентності проявляється на емоційно-вольових та поведінкових рівнях та в динаміці когнітивних процесів.

З індивідів, які володіють «особистісними Я», складається суспільство, зазначає Н. Blumer, і це визначає наявність в ньому

складної системи зовнішньо особистісних взаємодій та взаємозв'язків. Але формування даної суспільної (зовнішньої) системи інтеракцій обумовлено тим, що за допомогою сформованості «особистісного Я» людина здатна перетворювати себе в об'єкт власних дій – така здатність являє собою центральний механізм взаємодії людини з навколишнім світом (суспільством) [14].

Згідно діяльнісного підходу в психології, через діяльність і в процесі діяльності людина визначає саму себе. При цьому спілкування розглядається як діяльність особливого роду, як комунікативна чи соціальна діяльність. Розвиток особистості відбувається на основі процесів спілкування. Розширення внутрішнього світу особистості відбувається шляхом збагачення його змісту як через інтерсуб'єктне спілкування й визначається соціальною активністю, так і через внутрішньосуб'єктне спілкування, яке обумовлюється потребами самовдосконалення на основі самопізнання власного «Я» та усунення внутрішніх суперечностей [5].

Діяльність людини характеризується двома видами її взаємодії: з предметним середовищем – суб'єкт-об'єктна взаємодія (предметна діяльність) та з соціальним середовищем – суб'єкт-суб'єктна взаємодія (спілкування). До суб'єкт-суб'єктної взаємодії, крім соціального спілкування, також відносяться відношення до себе, внутрішнє спілкування з самим собою (інтросуб'єктний діалог) [5; 14]. Ефективність внутрішньої гармонізації інтросуб'єктного спілкування, здатність до забезпечення конструктивної внутрішньої спрямованості та активності такого інтродіалогу й визначається аутопсихологічною компетентністю особистості.

Згідно з підходами J. Bruner, J. Marcia та ін., на основі інтросуб'єктного спілкування, яке з допомогою рефлексивних механізмів дає можливість забезпечити ефективність самопізнання власного «Я» й порівняльного аналізу «Я-реального» та «Я-ідеального», у внутрішній сфері відбувається акт когнітивної активності суб'єкта. Зовнішнє соціальне пізнання та спілкування обумовлює сприйняття соціального впливу на аутопсихічний процес прийняття рішення про відповідність об'єкта (явища), що інформативно сприймається ззовні, на відповідність «Я-об'єкта», що пізнається всередині. При цьому суб'єкт пізнання змушений вийти за межі отриманої інформації та на основі самопізнавальних рефлексивно-оціночних і емоційних механізмів здійснити розумову роботу із упорядкування та модифікації отриманої інформації, виробити за допомогою внутрішньої діалогічності на базі самооцінки, самоконтролю й саморегуляції принципи її аутокомпетентного узгодження з внутрішніми категоріям

самовідповідності й на цій основі здійснити акт внутрішньої та зовнішньої (соціальної) трансформації. При цьому для здійснення акту інтросуб'єктного пізнання обов'язковим є встановлення рефлексивної системи зв'язків об'єкта пізнання з усіма іншими когнітивно-упорядкованими об'єктами та явищами на основі притаманної для даної особистості системи інваріантних характеристик (категорій) та гнучке вироблення за межами узгодженої для особистості категоризації нової системи модифікованої інформації. Таким чином, за рахунок зміни когнітивної системи зв'язків об'єкта пізнання відбувається певний акт зміни типу свідомості на більш високому її рівні. При цьому пластичність (гнучкість) діяльності, можливість її синтезу та легкості переходу від одних програм дій до інших визначає ефективність процесів самопізнання та пізнання, інтро- та екстравзаємодії. Технологічними засобами забезпечення ефективності аутокомпетентнісної самооціночної діяльності людини можуть бути визначені рефлексивно-емоційні механізми її психосоціального самопізнання, саморегуляції та самоідентифікації [15; 16]. Підкреслимо, що з точки зору професійної мобільності ми на такій основі й розглядаємо перебіг аутокомпетентнісної рефлексивної гармонізації змін у внутрішньому «Я-професійному образі» особистості фахівця на основі гнучкості рефлексивного самопізнання її «Я» та процеси, що обумовлюють багатоваріативність шляхів професійного руху особистості для подолання кризи професійного розвитку.

Особливості процесів трансформації соціально-групових категорій у категорії аутокомпетентнісного самопізнання особистості були розглянуті Н. Tajfel та J. Turner. Згідно теорії соціальної ідентичності, особистість характеризується схильністю до пізнавального визначення себе в термінах соціальної належності, тому її самовизначення базується на процесі аутопсихологічного компетентнісного самопізнання комплексу різних «Я», поєднаних соціальним фактором певної ідентичності. Через ряд послідовних аутокомпетентнісних кроків рефлексивного самопізнання й емоційно-обумовленого самоусвідомлення внутрішньої та зовнішньої соціальної відповідності, на основі внутрішньої діалогічності відбувається утвердження соціально-ідентифікаційної складової особистісної «Я-концепції». Ступінь ергічності у взаємодії з оточенням сприяє формуванню соціальної самосвідомості людини та її самопізнанню, підвищенню ефективності її соціально-професійної діяльності [17]. Таким чином, процес емоційного прийняття та ототожнення суб'єкта із певним зразком (іншим суб'єктом або соціальною групою) визначається

як його аутокомпетентісна ідентифікація з метою пізнання, знаходження та формування власної ідентичності.

Зауважимо, що соціальний фактор має великий вплив не тільки на формування аутопсихологічних складових – повноцінної «Я-концепція» особистості, на хід її самопізнання, самооцінки та самовизначення. Домінанта соціальної взаємодії, що визначає екстравертованість індивіда у соціальних контактах, також є визначальним фактором розвитку всіх складових такого особистісного інтегративного утворення як психологічна компетентність особистості – як загальної психологічної компетентності людини, так і професійно-психологічної компетентності фахівця [1; 5].

Рефлексивний компонент аутокомпетентісного самопізнання та уявлення про себе задається зовнішньою позицією щодо «Я» (розототоженням) та заняттям «Я-позиції» в соціальному просторі і Н. Blumer [14] розглядає це з позицій символічного інтеракціоналізму як своєрідний механізм пізнавальної інтерерації – з однієї сторони. З іншої сторони, рефлексія аутокомпетентісного самопізнання розглядається автором як механізм самоконтролю для забезпечення повноти й точності самопізнання, самоідентифікації та діяльності індивіда. І якщо міжособистісну комунікацію характеризує напруженість екстрапросторової соціальної взаємодії та інтерсуб'єктна рефлексія, то аутокомунікація (інтросуб'єктне спілкування) забезпечується результатами особистісної рефлексії як складової аутокомпетентісного самопізнання. При цьому інтрогармонізація моделі багатоваріативності «Я-образу» («Я-професійного образу») відбувається як певна пізнавальна схема, за участі якої в процесі діяльності відбувається мобільний обмін інформацією між індивідом та середовищем. На основі рефлексивного механізму адекватної самооцінки ситуації, що склалася, та перспектив її розвитку, це веде до багатоваріантної модифікації у самопізнанні індивіда та аутокомпетентісного приведення його у конструктивну відповідність із завданнями діяльності (професійної діяльності) [14].

Згідно з нашою позицією (Н. Сургунд [10; 11]), формування професійної мобільності як «зміни типу свідомості» [15; 16] є можливим на основі розвитку комплексу психологічних складових професійної мобільності, серед яких важливе значення належить аутопсихологічній компетентності (аутокомпетентності) особистості. В умовах динамічності соціально-професійних змін розвинута аутокомпетентність забезпечує інтрогармонізацію особистості фахівця на базі сформування готовності до психологічно-конструктивного сприйняття ним багатоваріантності сценаріїв професійного розвитку як

невід'ємного елементу його особистісно-професійного зростання. В умовах синергетизму системи професійного розвитку фахівця, професійна мобільність на основі розвинутої аутопсихологічної компетентності забезпечує вироблення конструктивного та екопсихологічно інтегрованої із зовнішніми факторами нового «Я-професійного образу», сприяє в точках професійних криз спрямованим самоефективним переходам фахівця від однієї траєкторії професійного розвитку до іншої.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, аутопсихологічна компетентність розглядається як механізм та засіб професійно-мобільного вирішення внутрішніх суперечностей особистості фахівця у ситуації кризи його професійного розвитку. При такому підході аутокомпетентна гармонізація внутрішньої сфери особистості фахівця є умовною успішності його професійно-мобільних змін, що полягають в усуненні внутрішньоособистісних протиріч для ефективної психологічної переорієнтації перспектив його «Я-професійного образу». При цьому інтросуб'єктна активність особистості фахівця, що знаходиться в умовах професійних змін, конструктивно забезпечується на основі аутопсихологічної компетентності як детермінанти його професійно-мобільного самоперетворення.

Аутопсихологічна компетентність обумовлює потреби внутрішньої активності особистісної позиції професіонала як суб'єкта професійно-особистісної переорієнтації на основі рефлексивних механізмів самопізнання, саморозвитку та самоперетворення. Аутосуб'єктна психічна активність особистості фахівця, що обумовлюється наростанням динаміки професійної кризи, визначає спрямованість внутрішньої активності самосвідомості на пошук конструктивних шляхів подолання кризи та інтегрованої внутрішнього «Я-професійного образу» відповідно до актуальних змін зовнішнього (професійного та соціального) середовища. Тому визначення ефективних алгоритмів аутокомпетентного самоперетворюючого розвитку особистості фахівця й визначають подальший напрямок наших досліджень з пошуку ефективних моделей його професійно-мобільної поведінки.

Література

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Кишинев : Academia, 2004. 219 с.

2. Гладкова В. М., Пожарський С. Д. Основи акмеології : підручник. Львів : Новий світ-2000, 2007. 320 с.
3. Креська О. А. Мотиваційні чинники професійної самоефективності особистості : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.01. Луцьк, 2018. 213 с.
4. Лівшун О. В. Аутопсихологічна компетентність як складова формування професійної готовності майбутнього вчителя технології. *Проблеми трудової і професійної підготовки : наук.-метод. зб. Слов'ян. держ. пед. ун-ту*. Слов'янськ : СДПУ, 2012. Вип. 17, т. 2. С. 74-80.
5. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці. Київ : Наукова думка, 1998. 224 с.
6. Онуфрієва Л. Дослідження психологічних детермінант розвитку професійної самосвідомості та особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»*. Вип. 10(91). Миколаїв : МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2013. С. 227-232
7. Пілецька Л. С. Соціально-психологічні основи професійної мобільності особистості: автореф. дис ... д-ра психол. наук : 19.00.05. Київ, 2014. 40 с.
8. Пріма Р. М. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти : дис. доктора пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2010. 40 с.
9. Савчин М. В., Василенко Л. П. Формування професійної компетентності майбутніх педагогів у практиці викладання психологічних дисциплін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Психологія*, 2022. №3, С. 96-100.
10. Сургунд Н. А. Професійна мобільність як психологічна основа подолання професійних криз у синергетичній системі професійного розвитку особистості. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Додаток 2 до Вип.36 : Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». Випуск 12. Київ : Гнозис, 2015. С.82-94.
11. Сургунд, Н. А. Аутопсихологічна компетентність як психолого-акмеологічний фактор розвитку професійної мобільності сучасного фахівця. Освіта обдарованої та талановитої молоді – національна проблема: Матеріали Всеукраїнської конференції (Київ, 1 грудня 2011 р.). Частина 2. К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2011. С. 135-140.

12. Сушенцева Л. Л. Психологічні аспекти формування професійної мобільності як умови гуманізації сучасної освіти. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Sushentseva.php>

13. Шевцова О. Аутопсихологічна компетентність як фактор особистісно-професійного розвитку майбутніх психологів. Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості в освітньому просторі : зб. тез допов. Всеукр. наук.-практ. конф. (Мукачєво, 17-18 травня 2017 р.); ред. кол. : Т. Щербан та ін. Мукачєво : Вид во МДУ, 2017. С. 188-190.

14. Blumer H. Symbolic Interactionism : Perspective and Method. Prentice-Hall, 1969. 208 p.

15. Bruner J. Beyond the Information Given : Studies in the Psychology of Knowing. W. W. Norton. Incorporated, 1973. 526 p.

16. Marcia J. Ego identity and object relations. Empirical Perspectives on Object Relations Theory / Eds. : J.M. Masling, R.F. Bornstein. Washington, D.C. : American Psychological Association, 1994. P. 59-104.

17. Tajfel H., Turner J. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior : Psychology of Intergroup Relation. Chicago, 1986. 176 p.

References

1. Berher P., Lukman T. Sotsyalnoe konstruyrovanye realnosti. Kyshynev : Academia, 2004. 219 s.

2. Hladkova V. M., Pozharskyi S. D. Osnovy akmeologii : pidruchnyk. Lviv : Novyi svit-2000, 2007. 320 s.

3. Krevska O. A. Motyvatsiini chynnyky profesiinoi samoefektyvnosti osobystosti : dys. na здobuttia nauk. stupenia kand. psykhol. nauk : 19.00.01. Lutsk, 2018. 213 s.

4. Livshun O. V. Autopsykholohichna kompetentnist yak skladova formuvannia profesiinoi hotovnosti maibutnoho vchytelia tekhnologii. Problemy trudovoi i profesiinoi pidgotovky : nauk.-metod. zb. Slovia. derzh. ped. un-tu. Sloviansk : SDPU, 2012. Vyp. 17, t. 2. S. 74-80.

5. Maksymenko S. D. Psykholohiia v sotsialnii ta pedahohichnii praktytsi. Kyiv : Naukova dumka, 1998. 224 s.

6. Onufrieva L. Doslidzhennia psykholohichnykh determinant rozvytku profesiinoi samosvidomosti ta osobystisnoi zrilosti maibutnykh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii. Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii «Psykholohichni nauky». Vyp. 10(91). Mykolaiv : MDU im. V.O. Sukhomlynskoho, 2013. S. 227-232

7. Piletska L. S. Sotsialno-psykholohichni osnovy profesiinoi mobilnosti osobystosti: avtoref. dys ... d-ra psykhol. nauk : 19.00.05. Kyiv, 2014. 40 s.

8. Prima R. M. Teoretyko-metodychni zasady formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnoho fakhivtsia pochatkovoi osvity : dys. doktora ped. nauk : 13.00.04. Odesa, 2010. 40 s.

9. Savchyn M. V., Vasylenko L. P. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnykh pedahohiv u praktytsi vykladannia psykholohichnykh dystsyplin. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Psykholohiia, 2022. №3, S. 96-100.

10. Surhund N. A. Profesiina mobilnist yak psykholohichna osnova podolannia profesiinykh kryz u synerhetychnii systemi profesiinoho rozvytku osobystosti. Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody». Dodatok 2 do Vyp.36 : Tematychnyi vypusk «Problemy empyrychnykh doslidzhen u psykholohii». Vypusk 12. Kyiv : Hnozys, 2015. S.82-94.
11. Surhund, N. A. Autopsykholohichna kompetentnist yak psykholoho-akmeolohichnyi faktor rozvytku profesiinnoi mobilnosti suchasnoho fakhivtsia. Osvita obdarovanoi ta talanovytoi molodi – natsionalna problema: Materialy Vseukrainskoi konferentsii (Kyiv, 1 hrudnia 2011 r.). Chastyina 2. K.: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy, 2011. S. 135-140.
12. Sushentseva L. L. Psykholohichni aspekty formuvannia profesiinnoi mobilnosti yak umovy humanizatsii suchasnoi osvity. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Sushentseva.php>
13. Shevtsova O. Autopsykholohichna kompetentnist yak faktor osobystisno-profesiinoho rozvytku maibutnykh psykholohiv. Psykholoho-pedahohichni osoblyvosti rozvytku osobystosti v osvithomu prostori : zb. tez dopov. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Mukachevo, 17-18 travnia 2017 r.); red. kol. : T. Shcherban ta in. Mukachevo : Vyd vo MDU, 2017. S. 188-190.
14. Blumer H. Symbolic Interactionism : Perspective and Method. Prentice-Hall, 1969. 208 p.
15. Bruner J. Beyond the Information Given : Studies in the Psychology of Knowing. W. W. Norton. Incorporated, 1973. 526 p.
16. Marcia J. Ego identity and object relations. Empirical Perspectives on Object Relations Theory / Eds. : J.M. Masling, R.F. Bornstein. Washington, D.C. : American Psychological Association, 1994. P. 59-104.
17. Tajfel H., Turner J. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior : Psychology of Intergroup Relation. Chicago, 1986. 176 p.